

Demokrácia és nemzetállam

Építhet-e visszkapott demokráciánk Masaryk politikai filozófiájára, s a nemzeti ébredés eszményeire? Értelmezhetők-e még egyáltalán politikailag például ezek a Masaryk Cseh kérdés c. művében olvasható mondatok: ... a humanitás filozófiai és valláserkölcsi alapzatára Kollár nemzetiségi programot épített, s ezt Palacky és Havlíček politikai, szociális és kulturális programmá bővítette... A humanitás eszméjével saját múltunkhoz kapcsolódtunk... A humanitás programja azt minden nemzeti törekvésünknek értelmet és szenteli meg azt. A humanitás jelenti végső nemzeti és történelmi célunkat, a cseh programot." Masaryk felfogásában a csehszlovák demokrácia olyan „nemzeteszme”, melyet megelőlegezett a huszitizmus, a cseh testvérek mozgalma, Comenius, s amely a csehek és szlovákok közös államában realizálódik.

Mihez kezdünk ma demokráciáinknak ezekkel a nemzeti ébredés korába nyúló gyökereivel, melyek köztársaságunk legitimitását jelentik?

A nemzeteszme a 19. században válik meghatározó politikai fogalom: az állam legitimitását a közös nyelv, a nemzeti érzés adja. A nemzetállamban a legitim politikai tekintély mindig közös nyelv, kultúra, párbeszéd, hatásos szabad műve. A modern államot kezdetben mint „machinát”, gépezetet, kalkulust, a vallással szemben semleges racionális tekintély szellemével áthatott államigazgatási rendszert értelmezik. Ez a semleges államgépezet a 17. században, az abszolutizmus évszázadában kezd kialakulni. A 18. század felvilágosultjai az államot olyan univerzális eszköznek tekintik, melynek feladata az ész elvei alapján megszervezni az emberiséget. A felvilágosultak nem demokraták: Saint-Simon például fenn kívánta tartani – a felvilágosult társadalom építésének szolgálatába állaitva – az abszolút monarchiát.

A 19. században az állammegfogás hirtelen megváltozik. A karteziánus ész által irányított művi állam helyett – mely úgy mond gyökértelen és a hagyományt pusztító előítéletnek tartja – megszületik a „nemzeteszme”. Az állam többé már nem általános törvények szerint működő hideg gépezet, hanem közösség, melynek legfontosabb kifejezője a közös nyelv. A politikai tekintély a nyelvhez kapcsolódik és abból a képességéből fakad, hogy meg tud másokat győzni. A demokrácia valamennyi nagy szava – szólásszabadság, lelkiismeret, civil társadalom, közélet – a nyelv központi szerepére utal. A politikában kivételes szerepet kap – mint a nemzetállami legitimitás biztosítékai – az irodalom és a történetírás.

A nemzeteszme az ész karteziánus eszményének a kritikája. A karteziánus eszmény szerint minden ember képes módszeresen megismerni az igazságot, függetlenül anyanyelvétől, múltjától, érzelmi közösségétől. Az ész történelem egyfajta nullapontja, ahol elnémul a hagyomány feltételes hangja és csak az egyetemesen érvényes, univerzális elvek szólalnak meg. A nacionalizmus azonban nem az univerzalizmussal való szembe fordulást jelenti, csupán azt a meggyőződést, hogy a valódi univerzalizmust nem egy ilyen nullapontban kell megkonstruálni, ellenkezőleg, annak az egyazon természetes és történelmileg adott nyelvet beszélő emberek szolidaritásából kell kinőnie. Az egyetemességet a művészetek és a történelmi létezés sokfélesége felett diadal arató nemzeti szellem teremti meg, s az emberi tapasztalat mindenki által érzett egyetemes értelmét fejezi ki – mintha „az egész emberiség nyelve” szólalna benne meg.

A nemzeteszme kezdettől fogva az emberiség eszméjéhez kapcsolódik, ahogyan erre Masaryk állandóan figyelmeztet is: „A nemzet iránt érzett szeretet, a nemzetiségi eszme rendkívül értékes és nemes politikai erőt képvisel, mely az egyéneket áldozatokat vállaló egészbe szervezi. S ezekből a szervezett nemzetegészekből áll össze az emberiség.”

A modern demokráciát eltéphetetlen kötelek fűzik a nemzetállam eszméjéhez, mely szerint minden egyetemesen érvényes eszménynek a közös nyelvet beszélő emberek szolidaritásából kell kinőnie. A demokratikus államban csak a természetes nyelv lehet

szuverén hatalom. Az a bizalom, amit a nyelvnek ama ereje iránt érzünk, hogy képes változtatni a társadalomban, a világban elfoglalt helyzetünkön, a demokratikus politikai kultúra alapja. Ahol ez meggyengül, antidemokratikus mozgalmak keletkeznek. A demokratikus társadalomnak az a lényege, hogy itt minden tapasztalat és minden óhaj nyelvvé tud válni, univerzális értelemre tartva igényt. Ez teszi oly fontossá a művészeteket, az irodalmat, a színházat és általában a kultúrát.

Az ökológiai válság és a nemzetekfeletti politikai szervezetek egyre növekvő befolyása mutatja, hogy a nemzetállam korszaka végérvényesen letűnt. A nacionalizmus ennek ellenére nem veszített politikai jelentőségéből. Egy nagy és nyomasztó problémát takar, amit így lehetne megfogalmazni: a nemzet nem mesterséges, hanem történelmi közösség, melynek része a természetes nyelv – s ezáltal egy sajátosságos világfelfogás –, mely minden egyént meghatároz és behatárol. Korunk két meghatározó ereje, a technika és a tudomány, azonban függetlenek az emberek természetadta korlátaitól, a hagyományoktól, a földi élet által rákiszabott időnktől és helyünktől. A tudomány és a technika nemzetekfeletti és nem függ történelmi kategóriáktól. Kérdés, mit jelent a tudomány és technika nemzetekfelettsége, szabadságot vagy inkább szolgaságot? Integrálandó-e a tudomány és a technika a nemzeti hagyományba, vagy a társadalmat inkább a hagyománytól való kritikai távolságtartásra alapozzuk, melyet a tudomány és a technika kínál?

A nemzetállam eszméje a planetáris korban is jelentős szerepet tölt be: egybefogja a társadalmat, melynek egyes szeletei azáltal, hogy mind specializáltabb funkciókat vesznek át, egymástól mindjobban eltávolodnak. Csak a természetes nyelv nyitottságából születhet az egésznek egy meggyőző eszméje, valamilyen közös nyelv, mely nélkül nem lehet ésszerűen élni. A nemzetállam a maga pozitív demokratikus értelmében azt jelenti, hogy az emberek többsége hisz a közös nyelv erejében, vagyis a megegyezés lehetőségében. Ez a nemzetállam korszakából ránk hagyományozott remény a demokrácia legfőbb erkölcsi normája.

A nacionalizmusnak megvan a maga destruktív oldala is, s ez „a nemzetek etnikai természetességének és tisztaságának” a mítosza. Minden nemzet a valóságban politikai konstrukció. Történelmünkben ez különösen nyilvánvaló: milyen értelemben saját múltunk a huszitizmus, melyből Palacky a cseh nemzet történelmi nagyságának eszméjét eredezteti? Ez az állítólagos, a múlt által létrehozott nemzet voltaképpen egy kitalált, politikai fogalom.

A cseh és szlovák nemzet olyan konstrukció, mely gazdagította életünket, a pusztá etnikai identitásnál magasabb értelmet adva neki. Közös államunk, miként Európa más államai is, egy eszme, ezért széthullhat ugyan kisebb és alacsonyabbrendű eszmékre, de nem valamiféle természetes és tiszta nemzetegészekre.

Érdekes módon, „a nemzet etnikai természetessége és tisztasága” mítoszának hatása valamiképpen mindig frusztrált kisebbségek megalomán pszichológiájával állt kapcsolatban: Napóleon nem volt francia, Sztálin sem orosz, Hitler sem német. Válságos időkben a frusztrált kisebbségeknek ez a pszichológiája ideológiává válhat és túlsúlyba kerülhet.

VÁCLAV BELOHRADSKÝ

A lehetetlen megkísértése

Cigány gyermekek a sarudi

Általános Művelődési Központ intézményeiben

Sarud egy kisközség a Tisza-tó partján. Lakosainak száma: 1600 fő. Összetételét tekintve? Igen magas a cigány etnikumú lakosok száma. Az óvoda gyermeklétszáma: 60, az iskoláé: 129 fő. Az iskolások mintegy 80%-a részesül napközis ellátásban. Az óvoda és iskola gyermeklétszámának 60%-a cigány származású. Szüleik többsége mára munkanélküli.